

Светла ДЖИВТЕРЕВА

Великотърновски университет “Св. св. Кирил и Методий”, България

ФУНКЦИИ НА ФИНАЛНИТЕ ФОРМУЛИ В КОЛЕДНИТЕ ОБРЕДНИ ПЕСНИ

Svetla DZIVTEREVA

“St. Cyril and St. Methodius” University of Veliko Tarnovo, Bulgaria

FUNCTIONS OF THE FINAL FORMULAS IN CHRISTMAS RITUAL CAROLS

The main object of this research is the final formulas of Bulgarian folklore ritual songs performed during Christmas caroling. They represent the artistic canon, which is of vital importance for folklore aesthetics, and serve as culturally important units. These formulas are not linked to a specific subject. They consist of a limited number of motifs and during the performance, these formulas are included at the end of the songs. The analysis of each individual motif proves that these formulas represent the key ideas of the ritual. These ideas are then specified and studied. The ways in which these final formulas realise their functions are also established in the research – they serve as an instrument for the determination of the specific ritual realia by correlating them to the common, fixed units of the religious rite.

Keywords: folklore, ritual, poetic formula

Ключови думи: фолклор, обред, поетична формула

Народната поезия е каноничен тип изкуство и притежава свой специфичен набор от художествени изразни средства. Традиционните формули наред с останалите устойчиви компоненти (постоянни епитети, сравнения, тропи, общи места, образни стереотипи) са разглеждани като израз на художествената системност на фолклора и външна изява на художествения канон като основен естетически принцип на народната лирика. Формулите нямат връзка с определен сюжет и в различните жанрове на фолклора са с различен обем и съдържание. За техни общи белези са възприети признаците стереотипност, устойчивост и повторяемост. Тези формални белези, търсени в плана на външните изяви в текста, се допълват в последните десетилетия от разбирането и изучаването на формулите като естетическа категория. Според В. Жирмунски те отразяват особеностите на типа поетическо мислене, при който типичното и традиционното преобладават над индивидуалното (Жирмунский 1979: 169). Тези особе-

ности на мисленето на традиционните общества обуславят принципите на изграждане на художествения текст и спецификата на системата от ценности на средата, в която той функционира. Традиционните поетични формули са една от проявите на художествения канон, който въплъщава в себе си естетиката на тъждеството, характерна за тези общества. Естетическите ценности при изкуството от този тип възникват в резултат на следването на нормата, докато в съвременното изкуство те са следствие от нейното нарушаване (Лотман 1992: 243). За художественото съзнание от съвременен тип стереотипното, познатото и повторямното в изкуството имат негативна натовареност в оценката за него, докато за традиционното художественото съзнание (създател, носител и потребител на каноничното изкуство) те са в основата на представата за изкуство, въплъщение на традицията, разбираана като естетическа и ментална реалност. С други думи, изследването на художествени текстове от такъв тип трябва да разглежда устойчивите елементи в тях като основни. В плана на поетиката на текста те са най-важните носители на традиционни естетически ценности и едновременно с това в плана на съобщението са натоварени със знакови за съответната култура смисли.

В изследването си върху традиционните формули Г. Малцев изказва мнение, че особеностите на образното мислене пораждаат естетическите принципи, формиращи спецификата на художествения канон. Естетически ценна в тези условия е художествена форма, която сменя различието между единичността на извършването и неговия постоянен същностен смисъл. Устнопоетичната формула като проява на „естетиката на вечното завръщане“ фиксира именно традиционните смисли и тъкмо те са формулни и канонични, а постоянството на формата (повторяемост) е следствие, проява на тази естетическа доминанта. В тази поезия именно най-традиционните елементи са най-съществени и във всеки традиционен текст именно устойчивите елементи на съдържанието и поетиката са доминантни и представляват ключ към тайните на този тип поезия. Малцев аргументира становището си за двойствената природа на традиционните формули. Според него като част от словесната тъкан на текста те са негова интегрална част, композиционен компонент и елемент на поетиката му. Същевременно, разположени в пресечната точка на традицията и текста, формулите са посредник между тези две свързани реалности. Те представляват базов елемент на традицията, категория на нейната поетика, която няма непосредствена връзка с нито един конкретен текст (Малцев 1989: 23, 42, 71).

При обобщението си върху достиженията на известната Тартуска семиотична школа Е. Артеменко използва термина „концептосфера“ и разглежда традиционните формули в перспективата на фолклорната култура като сфера със специфичен тип семиозис: „Своеобразието на всеки тип култура намира израз във формиращата неговата концептосфера (картина на света) система от културни семиотични (символични) смисли, в които е въплътен, обусловения от историческия опит на народа, мироглед.“ Според нея фолклорът възпроизвежда

традиционни културни смисли като ги подлага на семантично прекодиране в концептуални елементи, изграждащи устнопоетичната картина на света, като при това концептите се обективират със средствата на езиковата система. (Артемко 2006: 138). След нея Ирина Черноусова приема, че: „фолклорните формули са средство за репрезентация на фолклорни концепти, представляващи ментална структура за съхранение и предаване на традиционни културни смисли.“ (Черноусова 2012: 106)

Използването на формули по принцип е характерно за поезията на всички народи, но по своята форма и съдържание те са специфични за отделните поетични традиции и за отделните жанрове във всяка от тях. В рамките на отделния жанр повтарящите се елементи се намират във взаимодействие и изграждат система, в която са концентрирани неговите стилистични особености, т. е. имат жанровоопределящи функции (сравни например епическите и баладните формули). Смята се, че повтарящите се формули и общи места обхващат основните ключови моменти от съдържанието на отделните фолклорно-поетични жанрове, а наличието на система от повтарящи се елементи може да се разглежда като показател за устойчивост и зрелост на даден жанр (Шибанова 2005).

В българските обредни песни финалните формули са характерни най-вече за коледните и до известна степен за лазарските песни¹. Те се състоят от един или няколко стиха, изпявани в края на песните, в които са включени. Няма връзка с конкретен сюжет и различията между тях се дължат по-скоро на регионални и селищни специфики на коледната песенна традиция. Тези различия варират основно в рамките на възможните комбинации между един ограничен брой мотиви. На свой ред тези формулни мотиви се появяват само в коледните песни и могат да бъдат класифицирани като един от техните жанрови белези. По-съществено следствие в случая е възможността задължителната обвързаност на тези песенни формули с обряда да послужи като отправна точка за разкриване на функциите, които изпълняват в него. Строго фиксираната им позиция в песенните, тематичната ограниченост и тясната им връзка с коледуването говорят, че финалните формули на коледните песни са поетичен израз на определена концепция в системата на обряда и идеите, които го мотивират. Формулите с малки отклонения следват относително единна структура при изграждането си. Ще разгледаме няколко основни мотива, от които по отделно или в комбинация са съставени по-голямата част от финалните формули на коледните песни. Първият е пожелание за здраве и берекет на домакинството, изградено по модела „колкото – толкова“:

¹ При лазарските песни са по-рядко срещани. Сред най-разпространените са финални формули от типа: „И в година, и в година, Лазаре, да дочекаш, да дочекаш!“ (Шаркарев 1891: № 79); „Ой Лазаре, Лазаре, // обърни се, възвий се // и се Богу поклони.“ (Моллов-БФМ 1/2007: Горско Ново село, Великотърновско).

„Колко шума по гората, // толкова жито по полето. // Колко пясък по морето, // толкова здраве по людъето.“ (Архив КБЛ-ВТУ; Железница, Софийско; коледна; НВП)

„Колкот звезди по небето, // толкоз агнета в кошари!“ (Моллов 2013: № 656, Мечка, Русенско; коледна – на овчар (Архив КБЛ-ВТУ; РРХ)

„Колкот трева по полето, // толкоз здраве на тез хора! // Колкото звезди на небето, // толкоз имот на таз къща!“ (Моллов 2013: № 270, Мечка, Русенско; коледна (Архив КБЛ-ВТУ; РРХ, ДАК)²

От двете страни на схемата се намират различни комбинации на елементи, но задължително елементът, който служи за образец „колкото“ (пясък, звезди, шума, трева, билки) спада към първия член на опозицията природа – култура, а моделираният елемент „толкова“ (здраве, добитък, жито, деца) – към втория. Изключение от това правило представляват случаи от типа:

„Колкото сме реч изrekli, толкоз здраве в тази къща.“ (Моллов 2013: № 266, Кошов, Русенско; коледна, Архив КБЛ-ВТУ; ВК, ПВС; срвн. там също и №№ 269, 386, 800, 806),

„Колкот думи в тази песен, // толкоз здраве на тез хора, // на тез хора в тази къща.“ (Арх. КБЛ; Хан Крум, Преславско; коледна – на овчар; АГК).

В тези варианти на формулата в качеството на образец е поставено обредното слово, заради неговите подреждащи функции.

Формулата е разглеждана от Л. Виноградова, която я съпоставя с подобни благопожелания от обредните песни на други славянски народи и стига до извод за нейния заклинателен характер във връзка с желаното бъдещо плодородие. (Виноградова 1978)

За да бъдат анализирани формулите като изява на определени традиционни културни смисли, е необходимо да се разглеждат в контекста, в който те функционират. Песните са изпълнявани при коледуването на Бъдни вечер. Както знаем, Коледа е основният годишен ритуал в народния календар. Той има значение на преход от стара към нова година и една от водещите идеи в него е темата за Сътворението. Принципно хронотопът на всеки обред е ориентиран към Началото, разбирано като време и място на създаване на света и утвърждаване на определен ред от бога Творец. Неговото знаково възпроизвеждане в обреда служи като инструмент, чрез който социалният колектив потвърждава себе си като част от този свещен ред. Темата за трансформацията на природата в култура е вариант на мита за Сътворението и в плана на новогодишния обред словесното ѝ възпроизвеждане има смисъл на измолване благословията на Бога за живот, здраве и изобилие в дома. Формулата дава словесна изява на изоморфизма между елементите на желания ред и техния първообраз.

² Подбраните тук примери са представителни за съответния тип формули. Въпреки това, вместо обобщаващи формулни тип конструкции, в работата са използвани конкретни фрагменти от публикувани и архивни текстове на песни.

Нейното значение се реализира в условията на комуникация с носените от фолклорната общност митопоетични текстове, които изграждат характерната за нея, системно организирана Картина на света. Тази система от текстове изпълнява металингвистични функции, т.е. осигурява контекст и ключ за декодирането на смисъла на отделните нейни фрагменти (всеки конкретен текст, разглеждан отделно).³

Прави впечатление, че елементите, изпълняващи функцията на образец във формулата „колкото – толкова“, имат място в българските етиологични легенди. Пясъкът е първоматерията, от която Господ създал света, според легендата за Сътворението (Иванов 1925: 287). Заради това свое значение пясъкът присъства на трапеза на Бъдни вечер. Този елемент от новогодишния миторитуален комплекс е разгледан от Т. Моллов. По негово мнение: „Доколкото обредът се стреми да възстанови познатата от митовете за сътворението изначална цялостност на Космоса, тук пясъкът явно сменя характеристиките на първоначалната материя.“ (Моллов 1997: 170-171).

Връзката трева/билки – живот/здраве е представена в легендата за произхода на човека и лечебните тревы (Георгиева 1993: № 1, 2). Тя разказва, че, когато Господ направил човека от кал, го оставил да пренощува, преди да му вдъхне душа. Тогава дяволът издебнал и го надупчил на решето. Сутринта Господ запълнил дупките с трева, вдъхнал душата в човека и го благословил с тези тревы да се лекува.

За звездите се вярва, че броят им е толкова, колкото са хората на земята, всеки човек има звезда, която пада, когато той умре. Това вярване придава донякъде буквален смисъл на формулната корелация звезди: живот, но трябва да имаме предвид, че мястото на този елемент в поетичната формула определя неговото функциониране (както и на всички останали, разглеждани елементи) като културен концепт, чрез който се извява богата гама от наслоени културни смисли. Така например създаването на светилата е задължителен епизод от темата за Сътворението, звездите са маркиран елемент, организиращ хронотопа на редица ритуали и са свързани с концептуалното осмисляне на пространството (горе и долу; небе) и на времето (начало и край на света⁴; денонощен и

³ Това се дължи на особеностите на средновековния (по същество митологичен) тип мислене, характерен за носителите на фолклорната култура. Немитологичното (дескриптивно) описание е полилингвистично, то отпраща към метазик и разбирането на смисъла му е свързано с интерпретация, превод. Митологичното описание е монолингвистично и отпраща към метатекст, който принадлежи на същия език и изпълнява металингвистични функции спрямо текста на описанието. Разбирането в този случай е свързано с узнаване, отъждествяване. (Лотман, Успенски 1973: 282-284)

⁴ Сравни например „падането на звездите“ като елемент на представата за Последното време в мотива „Царица сънува, че царството ще падне“: „...през среда се небо препукнало, / ситни звезди на земя паднали“ (БНТ 3: № 15; вж. също СБНУ 60: № 1141-1144 и пос вар.)

сезонен цикъл). Именно в този контекст човешкият живот като „време“ между раждането и смъртта е осмислян като умален вариант на времето между Сътворението и Края на света. Цитираното вярване утвърждава мястото на всеки член от колектива, като го проектира в началото на космическия цикъл, а знакът за това, че земният живот на човека е част от свещения ред е небесната му проекция – отредената всекиму звезда.

От друга страна връзката овце – звезди, базирана на признака неизброима множественост⁵, е в основата на една от най-разпространените гатанки за звездите: „Поле немерено, / овци неброени, / овчаро рогат.“ отг. Небе, звезди, месец (Стойкова 1984: № 16). С широко разпространение също е и загатването на звездите като жито, плодове или алтъни, връзка, която се открива и във формулата „колкото звезди – толкова имот, агнета, деца, берекет и пр.“. „*колко звезди в ясно небе – // толкоз здраве в тая къща*“ (Арх. КБЛ; Ботево, Ямболско; коледна; ДХТ); „*колко звезди по небето, // толкоз челяд в тая къща*.“ (Арх. КБЛ; София, кв. Сеславци; СГ)

С други думи изградените във формулата релации (пясък, трева, билки, звезди – живот, здраве, жито, овце и т. н.) имат своите конкретни основания във фолклорната картина на света и поддържащите я митопоетични текстове. Тези текстове представляват смисловия и естетически контекст, нужен на традиционния колектив за възприемането и разбирането на изпълняваните песни. Признакът „неизброима множественост“ е характерен за всички изброявани елементи, от които трябва да произтече благополучието на дома. Така тяхното общо значение „природно свърхизобилие“, първообраз на богатството (разбирано в цялата гама от значения⁶), заложено в свещеното Начало. Конкретните му выплъщения в различните варианти на формулата представят съдържанието на фолклорната представа за ред и благоденствие.

Включването на формулата в края на изпълнените песни има отношение към идеите, които ги обединяват в една цялост. Нейното място има отношение към композицията на коледните песни и към структурата на обредното им изпълнение. Така независимо кои песни от коледния цикъл на съответното селище са прозвучали във всеки отделен дом, знаковите идеи на обреда присъстват устойчиво в него. Една от доминантните идеи, които мотивират обреда и в частност обредите на преход към Нова година, е внасянето на Ред, разбирано като съгласуване на природното и социално устройство със свещения първообраз. Именно тази идея се въвежда от разглежданата формула. Изказана на достъпен език, а вероятно и няколкократно повторена в ситуацията на ритуалното изпълнение в дома, тя акцентира върху основния смисъл на случващото се и го довежда до съзнанието на всеки от присъстващите. Формата, която я

⁵ Вж. Морозова 1989.

⁶ Включително, а може би дори на първо място в контекста на обредното слово, от значение е връзката Бог: богатство, заложена от общия произход на двете думи.

презентира, поетичната формула със специфичните си типологизиращи функции сменя различията между конкретното и общото (реалния обред и мотивиращата го идейна рамка).

Втората доминанта на тази идейна рамка е значението на обряда като ситуация на ритуално общуване с Бога. Върху тази смислова доминанта се базира неговият свещен статут и тъкмо тя намира израз в следващите финални формули.

Втората изследвана формула е изградена като обръщение към представителя на домакинството, на когото се изпълнява песента, при което коледарите заявяват ролята си на посредници между бога и членовете на дома:

„Тебе пеем, чорбаджийо, // тебе пеем, Бога славим, // от Бога ти много здраве, // от юнастом веселене!“ (Архив КБЛ-ВТУ; Тънково, Поморийско; коледна – на домакина; преселн. от Коджабунар, Бандарма и Сиюта – Мала Азия; ТГД)

„Станине, господине! // Захваляйте домакино. // От бога ви – много здраве, // от назе ви – веселбица!“ (Архив КБЛ-ВТУ; Нови Искър, кв. Курило, Софийско; коледна; СГС)

„Тебе пеем, малка моме, // и от Бога ти много здраве!“ (Архив КБЛ-ВТУ; Безмер, Ямболско; коледна; ЗС)

В някои селищни традиции вместо термин, посочващ социалното положение на адресата на песента („стопанине“, „моме“ и т.н.) или ролята му в ритуала („станенине“), в обръщението се споменава името на този, на когото се пее:

„И наздраве тебе, (името), // тебе пейме – Бога славим! // Колкото речом рекли – // толкоз здраве в тази къща // Амин!“ (Архив КБЛ-ВТУ; Голица, Варненско; коледна – на момче; ЯИ)

Двата вида обръщения носят различни тенденции. В първия се проявява стремежът към типологизация, при който единичното и конкретното се включват в определен клас явления от същия порядък и се превръщат в проявление на типичните им свойства. Употребата му носи идеята за подреждане на родово-семеиния космос съгласно определен модел, обобщаващ представата за „идеалното семейство“. Обръщението по име на свой ред носи в известна степен тенденция към конкретизация и индивидуализация. Това поставя въпроса дали появата му не е по-късна, резултат от развитието на обществените нагласи в посока към открояване на индивидуалното начало в периода на преход средновековието към новото време. Дори да е така, моделът, който е следван, е познат на традицията⁷. Често срещани са и варианти на формулата, в които обръщението е към фигурата, около която е организиран сюжета на песента – Дан войвода, Вивда мома, светец или друг персонаж от коледния песенен цикъл:

⁷ Така например в църковната традиция в определени богослужебни текстове се оставя място за името на човека, за когото е службата „име рек“, а във фолклорната култура моделът е използван при лечение чрез баене, в което на определени места се споменава името на болника.

„Тебе пеем, свети Никола, // тебе пеем, Бога славим, // от дружина веселбина!“ (Рогачево, Добричко (Архив КБЛ-ВТУ =Калоянов-СМБ, № 37 – „Свети Никола гради църква и иска заем от сестра си Ангелина“); НК);

„Наздраве ти свети Георги. // Тебе пеем, – Бога славим!“ (Бургас, кв. Крайморие; коледна – на овчари и на стопанин Георги (Архив КБЛ-ВТУ); ЛА)

Случаите на обръщение към герой от сюжета, вместо към реалния участник в обряда, на когото се пее, не променят функциите на формулата като средство за семантизиране на конкретните ритуални реалии чрез съотнасянето им с общите и устойчиви смисли на обредното свещенодействие. Ритуалът предполага максималното сближаване на двете реалности – на човешкото и на свещеното – и конструира ситуация на общуване със свещената фигура, за която (а едновременно с това и на която) се пее. Наличието и на двата типа обръщения в една и съща формула в достатъчно представителен брой варианти показва, че на определен етап са възприемани като взаимозаменяеми и са представяли двете страни на една и съща идея, един и същ модел, възпроизвеждан в ритуала⁸. Неговите корени са в ранния период на формирането на обряда в България.

Формулата е ориентирана и към двата плана – на конкретния ритуал и на идейната рамка на обряда, която задава смисъла му. Тя утвърждава ролята на участниците в ритуала и неговия свещен статут, доколкото основният деятел е бог „от бога здраве“, а действието е даряване на благо, на което присъстващите са получатели „тебе пеем“, „наздраве ти...“ и посредници „бога молим“, „бога славим“, „от тази веселие“⁹. Разбирането на основното действие като даряване се дължи на активността на смисловото поле на културните концепти „дар“ и „обмен“¹⁰ в знаковото пространство на обряда. На тяхното действие се дължат формулни конструкции от типа: „тебе пеем... – да ни дариш добра дара...“. Те актуализират идеята за размяна на дарове, която в контекста на новогодишната обредност има смисъл на ритуализирана форма на обмен между световете.

Разглежданите формули имат известна тематична близост с мотива „Добра вест от коледари“, който най-често е изпълняван по пътя и на влизане в дома. В него коледарите се самоописват като добри гости, пътници от отвъд (долна земя, планина, Овче полеи др.), откъдето носят като дар на стопаните блага вест – свидетелстват за раждането на Млада бога или за желаното плодородие, което са видели там като вече реализирано: „Станенине, господине, // добре сме ти госкье дошли, // добър сме ти глас донесли // низ хубава долна

⁸ Освен във финалните формули, такова редуване се наблюдава и в някои припеви на коледните песни.

⁹ Посредническата роля на коледарската дружина, ограничена в рамките на ритуала, понякога е описвана с помощта на изрази, взаимствани от коледарската благословия: „по-малко ти попеяхме, // повеке топоглушихме – // за по-малко зафаляйте, // за повеке прощавайте!“ (СБНУ 44, 162, с. Горни Богров, Софийско).

¹⁰ Вж. Иванов 1975.

земя: // Овци ти се изагнили, // се овчици ваклошатки...“ (Архив КБЛ-ВТУ: София, кв. Филиповци; коледна; КВР); „...добри гости сме ти дошли, // добри гости коледари, // че ти носим добър хабер, // добър хабер, добра дара – // кравите се отелили, // овците се обагнили, // кобилите се окончили!“ (Моллов 2013: Архив КБЛ-ВТУ; Юпер, Кубратско; коледна – на домакин; СИА) В този мотив коледарите легитимират правото да редят и благославят с пребиваването си в света на свещеното и контакт с Бога: „тамо бяхме“, носят „много здраве от Бога“ или „добър глас от долна земя“. Основната разлика между песенния мотив и финалните формули, в които се пожелава здраве и берекет е в гледната точка, която изразяват – външна и вътрешна, съответно на гости и на домакини. Те съответстват и на началото и края на дългото пътуване на коледарите. С помощта на финалните формули семантизират дома и неговите обитатели като крайна цел на своето пътуване и обявяват делото си за завършено. Благословията е донесена, а на тръгването оставят дома и семейството, осветени от божие присъствие, което и смисълът на третата финална формула: „Ние от тука, а Господ тука!“.

Както казахме, формулите нямат връзка с определен сюжет. Дори в рамките на песенната традиция на едно и също селище се забелязва, че някои информатори ги поставят след всички коледни песни, други само след някои, а трети пеят без финалните формули. Това се дължи на съзнанието за техния различен статут. Мястото им е определено не толкова от съдържанието на песните, в които са включвани, колкото от правилата и реда за извършване на ритуала. Затова те функционират и като знак за успешно приключено свещенодействие, и като инструмент за потвърждаване на резултата от него като реален. Това може да е изпълнението на песен, посветена на един човек „Тебе пеем, Бога славим“ или приключването на целия ритуал. Показателна за това е замяната в отделни случаи на финалната формула с „Амин“, а също шеговитото, но повелително искане на дарове в отплата: „Тука е края, давайте кравая.“

ЛИТЕРАТУРА // BIBLIOGRAPHY

- Архив КБЛ-ВТУ:** Архив на курсови и дипломни работи по дисциплината „Български фолклор“ към Катедра „Българска литература“ на Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“. Arhiv KBL-VTU: Arhivnakursovi i diplomni raboti po distsiplinata „Balgarski folklor“ kam Katedra „Balgarska literatura“ na Velikotarnovskia universitet „Sv. sv. Kiril i Metodiy“
- Артеменко 2006:** Артеменко, Е. Б. Концептосфера и язык фольклора: характер и формы взаимодействия. В: Сб. Народная культура и проблемы ее изучения: Материалы регион. науч. конф. 2004, Воронеж, ВГУ 2004, 138-150, Афанасьевский сборник. Материалы и исследования, вып. IV. Artemenko 2006: Artemenko, E. B. Kontseptosfera i yazyk fol'klora: harakter i formy vzaimodeystviya. V: Sb. Narodnaya kulytura i problemy ee izuchenia: Materialy region. nauch. konf. 2004, Voronezh, VGU 2004, 138-150, Afanasyevskiy sbornik. Materialy i issledovania, vyp. IV.

- БНТ 1-12:** Българско народно творчество. В дванадесет тома. Ред. колегия М. Арnaudов, Ив. Бурин, Хр. Вакарелски, Д. Осинин (отг. редактор). Т. 1-12. 1961-1963. BNT 1-12: Balgarsko narodno tvorcestvo. V dvanadeset toma. Red. kolegia M. Arnaudov, Iv. Burin, Hr. Vakarelski, D. Osinin (otg. redaktor). Т. 1-12. 1961-1963.
- Виноградова 1978:** Виноградова, Л., Заклинательные формулы в обрядовой поэзии славян и их обрядовые истоки. // В: Сб. Славянский и балканский фольклор. Генезис, архаика, традиции. М. Наука, 7-26. Vinogradova 1978: Vinogradova, L., Zaklinatel'nyeformuly v obryadovoyepoeziislavyaniihobryadovyeistoki. // V: Sb. Slavyanskiy i balkanskiy fol'klor. Genezis, arhaika, traditsii. М. Nauka, 7-26.
- Жирмунский 1979:** Жирмунский В. М., Средневековые литературы как предмет сравнительного литературоведения., В: В. М. Жирмунский, Избранные труды. Сравнительное литературоведение. Восток и Запад. М. Zhirmunskiy 1979: Zhirmunskiy V. M., Srednevekoveye literatury kak predmet sravnitel'nogo literaturovedeniya., V: V. M. Zhirmunskiy, Izbrannye trudy. Sravnitel'noe literaturovedenie. Vostok i Zapad. М.
- Иванов 1925:** Иванов, Й. Богомилски книги и легенди. 1925; (Фототипно изд. С., БАН, 1970). Ivanov 1925: Ivanov, Y. Bogomilski knigi i legendi. 1925; (Fototipnoizd. S., BAN, 1970).
- Иванов 1975:** Иванов, Вяч. Вс. Происхождение семантического поля славянских слов, обозначающих ДАР и ОБМЕН. В: Славянское и балканское языкознание. Проблемы интерференции и языковых контактов. М, 50-78. Ivanov 1975: Ivanov, Vyach. Vs. Proishozhdenie semanticheskogo polya slavyanskih slov, oboznachayushchih DAR i OBMEN. V: Slavyanskoe i balkanskoe yazykoznanie. Problemy interferentsii yazykovyh kontaktov. М., 50-78.
- Лотман, Успенский 1973:** Лотман Ю. М., Успенский Б. А. Миф – имя – культура. Ученые записки Тартуского государственного университета, Т. 6 (Сборник научных статей в честь Михаила Михайловича Бахтина: к 75-летию со дня рождения) (Труды по знаковым системам, Вып. 308) /Отв. ред. Ю. М. Лотман. Тарту, 1973. Lotman, Uspenskiy 1973: Lotman Yu., М., Uspenskiy B. A. Mif – imya – kulytura. Uchenye zapiski Tartuskogo gosudarstvennogo universiteta, Т. 6 (Sbornik nauchnyh statey v chesty Mihaila Mihaylovicha Bakhtina: k 75-letiyu so dnya rozhdenia) (Trudy po znakovym sistemam, Вып. 308) /Otv. red. Yu. M. Lotman. Tartu.
- Лотман 1992:** Лотман, Ю. М. Каноническое искусство как информационный парадокс. В: Избранные статьи в трех томах. Т. I. Статьи по семиотике и типологии культуры., Таллин. Lotman 1992: Lotman, Yu. M. Kanonicheskoe iskusstvo kak informatsionny paradoks. V: Izbrannye statyi v treh tomah. Т. I. Statyi po semiotike i tipologii kulytury., Tallin.
- Мальцев 1989:** Мальцев, Г. И., Традиционные формулы русской народной необрядовой лирики. (Исследование по эстетике устно-поэтического канона), Ленинград, „Наука“. Mal'tsev 1989: Mal'tsev, G. I., Traditsionnye formuly russkoy narodnoy neobryadovoy liriki. (Issledovanie po estetike ustno-poeticheskogo kanona), Leningrad, „Nauka“.
- Моллов 1997:** Моллов, Т. Мит – эпос – история. Старобългарските историко-апокалиптични сказания (992–1092–1492). В. Търново, ВТУ. Mollov 1997: Mollov, T. Mit – epos – istoria. Starobalgarskite istoriko-apokaliptichni skazania (992–1092–1492). V. Tarnovo, VTU.

- Моллов-БФМ 1/2007:** Детенце да погледа лазарки. / Български фолклорни мотиви. Т. 1. Обредни песни., Съст. Тодор Моллов. Варна: LiterNet, 2006 – 2007, (http://litenet.bg/folklor/motivi/detence_lazarki/content.htm 27.05.2007). Mollov-BFM 1/2007: Detentse da pogleda lazarki. / Balgarski folklorni motivi. Т. 1. Obredni pesni., Sast. Todor Mollov. Varna: LiterNet, 2006-2007, (http://litenet.bg/folklor/motivi/detence_lazarki/content.htm 27.05.2007).
- Моллов 2013:** Хърцои, том 1. – Коледни песни., Съставител и редактор: Тодор Моллов, изд. РИМ – Русе, ИИК „РОД“, Русе 2013, ISBN 978-954-062-5. Mollov 2013: Hartsoi, tom 1. – Kolednipesni., Sastavitel i redaktor: Todor Mollov, izd. RIM - Ruse, PK „ROD“, Ruse, ISBN 978-954-062-5.
- Морозова 1989:** Морозова, Т. М., Славянские астрономические загадки (обозначение звезд). В: Общеславянский лингвистический атлас. Материалы и исследования. 1985 – 1987. М. Morozova 1989: Morozova, Т. М., Slavyanskije astronomicheskie zagadki (oboznachenie zvezd). V: Obshteslavyanskiy lingvisticheskiy atlas. Materialy iissledovania. 1985 – 1987.
- СБНУ:** Сборник за народни умотворения, наука и книжнина (от кн. 27 – Сборник за народни умотворения и народопис), 1-64, 1889-2012. SbNU: Sbornik za narodni umotvorenia, nauka i knizhnina (ot kn. 27 – Sbornik za narodni umotvorenia i narodopis), 1-64, 1889-2012.
- Стойкова 1984:** Български народни гатанки. съст. Ст. Стойкова, С., Наука и изкуство, 1984. Stoykova 1984: Balgarski narodni gatanki. sast. St. Stoykova, S., Nauka i izkustvo.
- Черноусова 2012:** Черноусова Ирина Петровна, Фольклорные формулы: на пересечении традиции и текста (на материале былин) // Вестник КГУ им. Н.А. Некрасова. 2012. №2. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/folklornye-formuly-na-peresechenii-traditsii-i-teksta-na-materiale-bylin> (дата обращения: 25.07.2016). Chernousova 2012: Chernousova Irina Petrovna, Fol'klornye formuly: na peresechenii traditsiii teksta (na materiale bylin) // Vestnik KGU im. N.A. Nekrasova. 2012. №2. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/folklornye-formuly-na-peresechenii-traditsii-i-teksta-na-materiale-bylin> (data obrashtenia: 25.07.2016).
- Шибанова 2005:** Шибанова М. П., О функциях повторяемости в поэтическом языке фольклора. В: Афанасьевский сборник. Вып. 2, Воронеж. Shibanova 2005: Shibanova M. P., O funktsiyah povtoryaemosti v poëticheskom yazyke folyklora. V: Afanasyevskiy sbornik. Вып. 2, Voronezh.